

УДК 338.9:338.246.025.2

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ДЕРЖАВНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Макаренко А.П. – д.е.н., професор, Запорізька державна інженерна академія

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою державного регулювання економіки в Україні та підвищення його ефективності є здатність забезпечити соціальну рівновагу в суспільстві, економічний добробут для більшості населення не тільки за рахунок державного трансферу коштів на соціальні потреби, але і розвитку малого й середнього бізнесу на селі, зростання заробітної плати селян. А це, у свою чергу, потребує від «верховного» менеджера - держави - не обмеження «вільної дії ринкових сил», а сприяння конкуренції в цивілізованих формах, недопущення проявів монополізму, олігополізму на ринку. Особливо важливо знижувати для аграрних товаровиробників диспаритет цін з боку підприємств першої і третьої сфер АПК.

Стан вивчення проблеми. Проблеми державного регулювання, співвідношення ринку і держави в економіці та її аграрній сфері вивчались представниками різних напрямів і шкіл наукової думки за кордоном. Теорію і практику таких досліджень подають: І.М. Буздалов, Дж.К. Гелбрейт, В.І. Добросоцький, Д.Б. Епштейн, Т. Кампанелла, Дж. М. Кейнс, С. Крамон-Таубадель, К. Маркс, А. Маршалл, А.Г. Папцов, Т. Пітер, М. Портер, М. Радугін, Д. Рікардо, Р.О. Свідельські, А. Сміт, Дж.Е. Стігліц, Р. Уотермен, А.Файоль, Ф.А. Хайек, Пол Хейне, К. Херман-Піллат, Д. Шпаар, Є. Ясін та багато інших.

Результати дослідження. Одним із найважливіших чинників, що зумовлюють втручання держави в аграрний сектор економіки, є особливості аграрного ринку. У цьому зв'язку слід обговорити такі чинники. Для більшості ринків сільськогосподарської продукції типова ситуація, за якої величина пропозиції перевищує величину попиту. Особливо це характерно для високорожайних років. Чим це зумовлено? З одного боку, низькою еластичністю попиту на сільськогосподарську продукцію, з іншого – зростанням її пропозиції під дією прискорення темпів

науково-технічного прогресу і застосуванням його досягнень у аграрному виробництві. На цій основі відбувається його прискорена інтенсифікація.

Унаслідок інтенсифікації сільського господарства пропозиція його продукції перевищує попит, тобто формується ціна, нижча від ціни рівноваги. Вона не дозволяє багатьом фермерським господарствам покрити витрати виробництва і одержати нормальний прибуток.

Особливості ринково-підприємницького середовища в сільському господарстві, які зумовлені дією природних факторів. Інакше кажучи, у сільському господарстві економічний процес відтворення завжди переплітається з природним. Але він впливає в напрямі зниження конкурентоспроможності сільського господарства порівняно з іншими галузями економіки. Тут можна виділити деякі прикмети:

- у сільському господарстві одним із головних ресурсів є земля, а це потребує відносно більших інвестицій (кошти на її купівлю, оренду, на збереження і підвищення родючості ґрунту);
- у землеробстві відносно низька фондівіддача, що пов'язано з просторовою розосередженістю господарств, сезонністю робіт, біологічним характером виробництва і його нестійкістю, використанням техніки лише в певний період року;
- сезонний характер виробництва в рослинництві обумовлює нерівномірну реалізацію того, що вироблено, і відповідне отримання доходу;
- переважання малотранспортабельної продукції, що швидко псується, як правило, територіальної віддаленості виробництва від споживача сільськогосподарської продукції.

Усе це спричиняє виникнення диспаритету цін щодо сільського господарства.

Проникнення держави в сільське господарство розпочалося, насамперед, з регулювання цін і доходів фермерських господарств. Зараз же в розвинених країнах здійснюється комплексне регулювання всіх блоків аграрного виробництва, пов'язаних із розвитком матеріально-технічної бази, земельного і кадрового потенціалів, виробничо-соціальної інфраструктури, зв'язків сільського господарства з іншими сферами АПК. Однак регулювання державою процесу ціноутворення – це один із пріоритетних напрямів і одночасно засобів державного регулювання

сільського господарства і надання йому допомоги. У багатьох країнах, наприклад, у сільському господарстві США, протягом кількох десятиліть офіційно фіксують два види так званих „цін підтримки”: цільові ціни і заставні ставки.

Цільові ціни (їх іноді називають гарантованими) поширюються на найбільш важливі види сільськогосподарської продукції. Рівень цільових цін розрахований у такий спосіб, щоб вони гарантували рівень доходу, достатній для самофінансування, розширеного відтворення на фермах із середнім або пониженим рівнями витрат.

Фермерська продукція реалізується, зрозуміло, за ринковими цінами, які можуть бути вищими чи нижчими або навіть дорівнювати цільовим. Але наприкінці року (а іноді й – впродовж кількох десятиліть одержують різницю між цільовою ціною і ціною реалізації, якщо вона нижча від цільової ціни. Таким чином, завдяки компенсаційним платежам за нижчий рівень реалізаційної ціни порівняно з цільовою саме цільова ціна є економічною реальністю для фермера, тобто остаточною ціною реалізації. Тому замість терміна „цільова ціна” стали вживати термін „гарантована ціна”.

Заставні ставки – це мінімальні гарантовані ціни, що захищають фермера від випадку, коли ринкові ціни нижчі від їх рівня і забезпечують мінімальний дохід від реалізації продукції. Заставні ціни США здійснює ТКК (Commodity Credit Corporation). Ця федеральна корпорація у складі Міністерства сільського господарства США є власністю держави і функціонує як фінансовий інститут, завдяки якому здійснюються платежі. ТКК створена для стабілізації, підтримки і захисту фермерських доходів і цін за допомогою позик, закупівлі фермерської продукції, надання платежів та інших операцій. Ці заходи фінансуються за рахунок позики в Міністерстві фінансів і бюджетних асигнувань Конгресу.

Операції ТКК означають надання фермерам кредиту під заставу сільськогосподарської продукції, сума якого залежить від її обсягу та рівня заставних цін. Фермери можуть передати закладену продукцію у власність ТКК у разі зниження ринкових цін. Заставна ціна при цьому стає мінімальною ціною реалізації. Якщо рівень

ринкових цін вищій, ніж заставні ціни, фермери повертають позику та відсотки і вільно реалізують продукцію на ринку.

Характерно, що за умов нормальної кон'юнктури і високого рівня ринкових цін на сільськогосподарську продукцію у фермерів не виникає необхідності у заставних операціях ТКК. Заставні ціни на сьогодні не впливають на рівень ринкових, однак через порушення кон'юнктури і зниження цін фермери реалізують значну частину продукції за заставними цінами.

Зауважимо, що коли ТКК приймає на збереження продукцію фермерів, то вона бере на себе пов'язані з цим витрати і надає фермерам позички під заставу зданої на збереження продукції. Фермер має право стати власником отриманої позички, передавши право власності на здану продукцію державі (механізм заставних цін). У такий спосіб фактично фермер реалізує свою продукцію державі.

У високоврожайні роки уряд бере на себе витрати зі збереження зерна, якщо фермер зобов'язується не постачати його на ринок упродовж не менше трьох років чи доти, доки ринкові ціни не досягнуть певного рівня.

У США вважають, що високі гарантовані ціни приводять до появи надлишків продукції, підвищення споживчих цін, зниження експортної конкурентоспроможності і, як наслідок, до значних витрат, що зумовлюють підвищення витрат платників податків. Відомо, що сільськогосподарська політика США завжди ускладнюється у високоврожайні роки: ринкові ціни і доходи фермерів знижуються, а вартість урядових програм зростає.

Відповідно до нового федерального закону США (1996) цільові ціни не діють. Федеральні витрати на сільськогосподарський сектор будуть зменшуватися впродовж наступних семи років. Значно послабиться тиск на фермерів програм підтримки. Фермери матимуть більше можливостей для прийняття індивідуальних рішень, тобто зможуть вирощувати будь-яку культуру на контрактній площі. Скасовані також програми резервування і скорочення посівних площ. Унаслідок цього товаровиробники більше будуть покладатися на ринкові умови і зазнавати підвищеного ризику, оскільки урядові платежі тепер стали фіксованими незалежно від рівня ринкових цін.

У країнах Західної Європи також діє механізм гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію. Так, у країнах ЄС

нагляд за цінами 88-97 % сільськогосподарської продукції (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, цукор, оливкова олія) здійснюється наднаціональними органами ЄС постійно, „оздоровлення” ринку досягається на основі підтримки балансу між попитом та пропозицією і регулюванням ринкових цін у певних рамках, незважаючи на те, що вільна гра попиту і пропозиції з уведенням єдиних цін не усувається [1].

У країнах із розвинутою економікою використовуються і непрямі методи регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. Це досягається шляхом скорочення обсягів її виробництва і, відповідно, ринкової пропозиції або підвищення ринкового попиту. В обох випадках підвищуються ринкові ціни до прийнятого для основної маси фермерів рівня.

Обмеження обсягу виробництва сільськогосподарської продукції досягається різними способами. Найбільш поширені з них – скорочення земельних площ, що перебувають в обробітку; встановлення квот на виробництво і реалізацію продукції; забій худоби до досягнення нею повної маси і скорочення відтвореного поголів'я; заборона розведення „занадто продуктивної худоби”; стимулювання експорту сільськогосподарської продукції; збільшення державних запасів. Трапляються випадки свідомого знищення „зайвої сільськогосподарської продукції”.

Участь фермерів у цих заходах є добровільною й економічно вигідною, оскільки це забезпечує виплату їм субсидій та надання інших пільг. Наприклад, у США уряд орендує землю у фермерів і засіває її нетоварними культурами або висаджує ліс. Держава також сприяє підвищенню попиту на продукцію сільськогосподарства, надаючи допомогу малозабезпеченим верствам населення, стимулюючи підвищення загального рівня доходів (за рівності інших умов це збільшує попит на продукти харчування). Зовнішній попит стимулюється, зокрема, наданням цільових кредитів зарубіжним покупцям сільськогосподарської продукції. Держава укладає договори із зарубіжними урядами про зниження або навіть скасування протекціоністських тарифів за умови імпортування ними сільськогосподарської продукції, попит на яку задовольняє власний виробник і є її надлишки.

Важлива складова державного регулювання – фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора економіки. На це спря-

мована „Державна програма підтримки цін”. Крім неї, фінансово-кредитна підтримка включає бюджетні дотації, пільгові кредити і податки. Бюджетні дотації одержують тільки ті фермери, які беруть участь у реалізації державних аграрних програм.

У багатьох країнах передбачені податкові пільги для сільськогосподарських підприємств. Рівень податків для них, у тому числі –податок на прибуток, значно нижчий порівняно з аналогічними податками у несільськогосподарських галузях.

Усі країни з розвинутою економікою розробляють і впроваджують програми, пов’язані зі страхуванням урожаю. Система компенсаційних платежів із державного бюджету страхує фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій тощо. Тут можна вказати на платежі, пов’язані з так званою „регіональною підтримкою”. Завдяки ним у фермерів з’являється можливість ведення господарства на розширеній основі в зонах із несприятливими кліматичними умовами.

Сільськогосподарське виробництво, що базується виключно на ринкових принципах і вільному підприємництві, не здатне належно забезпечити застосування здобутків науково-технічного прогресу, підготовку кадрів, створити й запровадити виробничу та соціально-побутову інфраструктуру. В усіх економічно розвинених країнах світу велика увага приділяється, насамперед, якості продовольства, навіть порівняно з ціною.

На Заході найголовнішими вимогами споживачів середнього достатку до продуктів харчування є смак і колір, свіжість, фактура та загальний вигляд, а вже потім ціна. Проблема підвищення якості взагалі і сільськогосподарської продукції зокрема не тільки комплексна, не тільки економічна, а й політична, що впливає на престиж кожної країни. Якість продукції – одна з найскладніших категорій, з якою людині випадає стикатися в процесі матеріального виробництва. Складність та багатогранність проблеми якості продукції обумовлена, насамперед, тим що вона охоплює всі фази виробництва, розподілу, обміну, споживання.

Державне регулювання сільського господарства в країнах з розвинутою ринковою економікою – складний механізм, що включає різноманітний інструментарій, який впливає на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, фінансово-кредитну систему. Через сукупність різних заходів і програм держава впливає на всі сторони діяльності фермерських

господарств. Інакше кажучи, державне регулювання – це система важелів і стимулів, за допомогою яких держава бере участь у ринкових процесах на правах суб'єкта ринкових відносин, забезпечуючи стійкий розвиток агропромислового виробництва [3].

У кожній країні з ринковою економікою склалася своя модель аграрної економіки. Відповідну специфіку має й аграрна політика за такими ознаками, як масштаби, напрями (функції), механізми та важелі їх реалізації.

Спільними напрямками аграрної політики держави в економічно високорозвинених країнах є:

1) регулювання земельних відносин з метою збереження та підвищення родючості земель, здійснення природоохоронної діяльності;

2) розробка та реалізація продовольчої програми з метою забезпечення безпеки країни, яка полягає в досягненні оптимальної для національних умов комбінації політичних, економічних, соціальних, культурних, психологічних й інших факторів, спрямованих на найбільш повне забезпечення населення продуктами харчування згідно з медичними нормами споживання калорій, амінокислот і мікроелементів. Саме загроза продовольчої залежності від інших країн вимагає особливої уваги до агропромислового виробництва з боку кожної держави. Ступінь втручання держави залежить від ефективності аграрного бізнесу в тій чи іншій країні;

3) контроль за якістю продукції;

4) регулювання аграрного ринку в основному економічними методами. За сучасних умов у розвинених країнах ціни формує ринковий механізм. Держава здійснює лише підтримку цін, а точніше, доходів сільськогосподарських товаровиробників, цілеспрямоване формування належних умов виробництва та збуту аграрної продукції, соціально-економічну їх підтримку. Для цього використовується найрізноманітніший арсенал методів, засобів та важелів, наприклад:

- гарантовані або заставні ціни на основні види сільськогосподарської продукції; скорочення обробітку земельних площ; квотна система регулювання ринку деяких продуктів; використання спеціальних доплат і субсидій з метою пристосування аграрного виробництва до природного середовища, а також субвенції для структурної перебудови;

- сприяння науково-технічного прогресу у сільському господарстві, підготовка кадрів, створення виробничої та соціальної інфраструктури.

У цілому в розвинених країнах за сучасних умов аграрна політика спрямована на значне одержавлення сільського господарства. І це не випадково. Адже ефективність АПК, у тому числі аграрної сфери, є обов'язковою передумовою забезпечення продовольчої безпеки країни, підтримки на належному рівні здоров'я і добробуту нації. Без державного регулювання і підтримки аграрної сфери економіки неможливо забезпечити її ефективне функціонування та розвиток [2].

Висновки та пропозиції. Регулювання державою аграрної сфери економіки здійснюється відповідними установами. При цьому вони використовують переважно економічні методи управління, хоча в разі потреби не виключаються і адміністративні заходи. У більшості розвинених країн функціонують міністерства сільського господарства. Таким чином, помилковим є підхід до невтручання держави в сільське господарство. Його прихильники впевнені, що тільки вільний ринок має регулювати всі процеси в ринковій економіці. І чим менше держава втручатиметься в економіку, тим краще буде для сільського господарства, оскільки вважається, що механізм вільної конкуренції найкраще зможе вирішити питання ефективної регуляції сільсько-господарського виробництва.

У зв'язку з цим визначимо, насамперед, ті напрями щодо сільського господарства, які ринок не в змозі виконувати взагалі, або для суспільства краще їх передати під державне регулювання частково або повністю. Усі інші – це вже залежить від конкретних умов, обсягів наявних ресурсів держави, які вона може виділити аграрній сфері тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Курносенко Л. Удосконалення механізмів державного регулювання матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва / Л. Курносенко // Вісник НАДУ.- 2005. - №2. - С. 472-478.
2. Ткаченко В.Г. Теоретические основы перспективного развития агропромышленного комплекса в Украине / В.Г. Ткаченко // Экономика АПК. – 2006. – № 7. – С. 27-28.

3. Макаренко А.П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: [монографія]/ А.П. Макаренко. – К. ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. – 636 с.

УДК: 504.05:338.436.33

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АПК

Мангер В.М. – викладач, Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

Постановка проблеми. В умовах загострення екологічної ситуації, у тому числі й від впливу агровиробничого чинника, досить актуальним і першочерговим завданням, що потребує невідкладних рішень, є розробка і впровадження в сільськогосподарську практику фінансово-економічного механізму екологічно безпечного розвитку аграрної сфери.

Огляд досліджень і публікацій. Слід зазначити, що теоретичне обґрунтування фінансового механізму теж перебуває у стадії формування, хоча принципових розбіжностей у поглядах науковців на його економічну природу не спостерігається. Більшість визначень фінансового механізму схожі на те, яке було у свій час наведене у Фінансово-кредитному словнику 1988 р. видання: “Фінансовий механізм – складова частина господарського механізму; сукупність форм, методів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільних відносин, формування доходів і нагромаджень, створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Він включає в себе планування, управління фінансами, фінансові важелі і стимули, фінансові показники, нормативи, ліміти, фінансові резерви”. Наприклад, О. Д. Василик, Л. М. Безгубенко, О. М. Ковальок, А. Г. Зюнькін та ін. визнають фінансовий механізм як складову частину господарського механізму, як сукупність організаційних форм, методів і фінансових важелів (див. рис. 1).

На думку О. Д. Василика, фінансовий механізм можна охарактеризувати як “...комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвит-